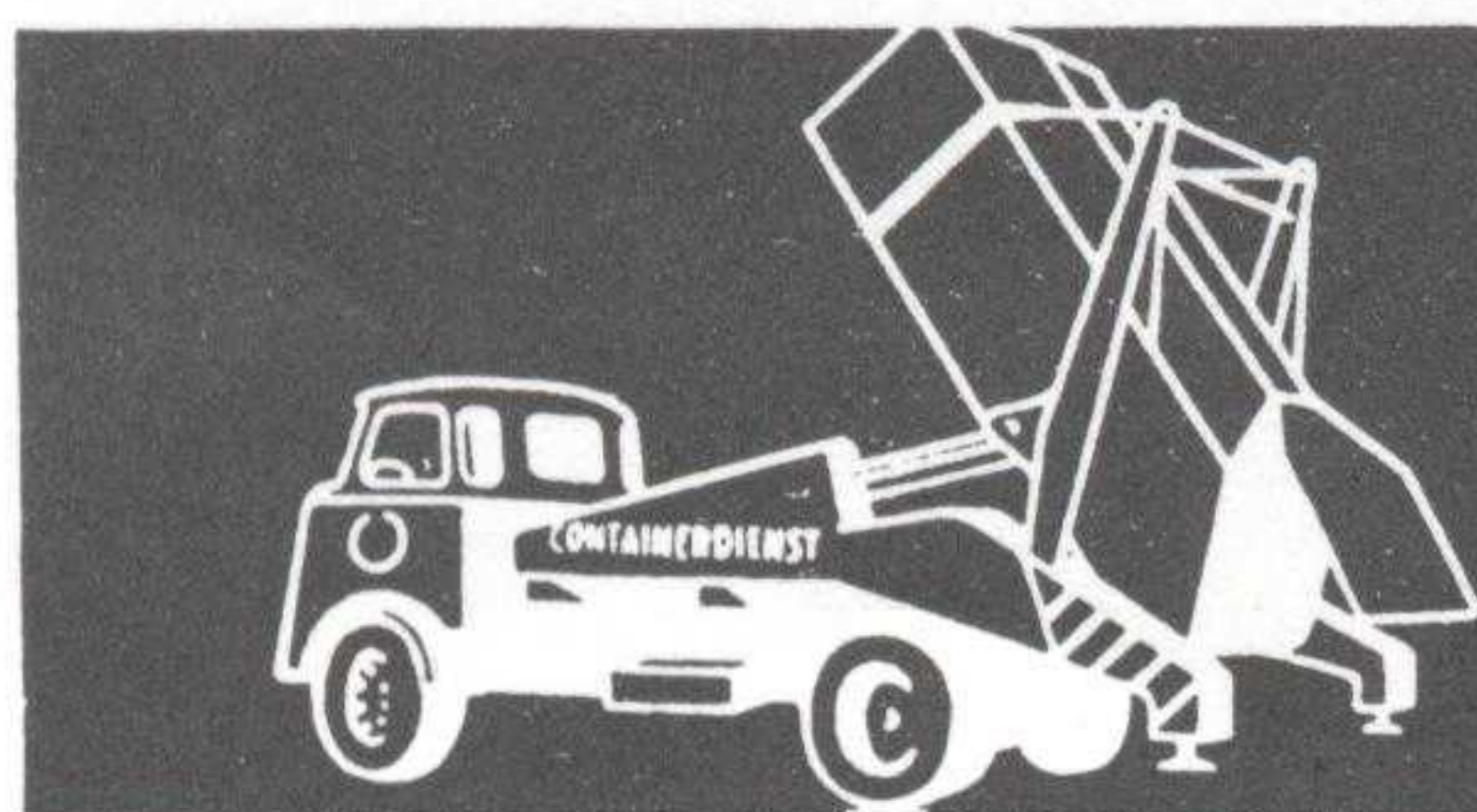


4/14



de zandloper



ALS DEZE DIENST
UW ERF OPRIJDT-
ZIJN VUILNISPROBLEMEN
UIT DE TIJD.



de zandloper

kwartaaluitgave van de Vereniging Oud-Ede
jaargang 4, nummer 14, september 1976.

IN MEMORIAM

JOHAN-HERMAN DE WIT

19 JANUARI 1902 - 3 SEPTEMBER 1976

Na een slepende ziekte die zich in het laatst van het vorige jaar reeds openbaarde, ontviel ons op vrijdag 3 sept. jl. ons geacht medelid - en sedert jaren - onze zeer deskundige reisleader, de Heer J.H. de Witt.

Dit heengaan betekent voor "Oud-Ede" een belangrijk verlies, niet alleen om zijn beminnelijke persoonlijkheid, doch vooral om zijn grote kennis en interesse voor de historie van land en volk.

Zelfs tot ver over de grenzen strekte zich zijn kennis van de geschiedenis uit.

Dat hij zo'n intense belangstelling had voor het verleden, kwam spontaan tot uitdrukking, toen onze vereniging in de laatste jaren nieuwe activiteiten ontplooiden.

Al vanaf het jaar 1933, toen de heer de Witt zich metterwoon in Ede vestigde, begon hij met navorsen en registreren van geschiedkundige en genealogische wetenswaardigheden, vooral over zijn (onze) onmiddellijke omgeving. Zijn werkzaamheden bij de Gemeente als ambtenaar, achtereenvolgens bij de distributiedienst van 1940 tot 1947; bij de dienst volkshuisvesting van 1947 tot 1948, kwamen heel duidelijk tot hun recht tijdens de jaren van 1948 tot 1967, toen hij op de afdeling bevolking van de secretarie de in de oorlog verbrande bevolkings-registratie met grote nauwgezetheid gereconstrueerd heeft, hetgeen hem tot grote voldoening stemde, terwijl menig ook buiten Ede wonende Nederlander hem daarvoor zeer erkentelijk was.

Zijn privé aangelegde cartotheek en lectuur-verzameling op historisch terrein is van grote importantie.

Nog vorig jaar was hij onze onderhoudende reisgids naar Bokrijk in de Belgische Kempen.

Met grote waardering en dankbaarheid zal hij bij onze vereniging en zijn ontelbare vrienden in de herinnering voortleven.

De wetenschap, dat met het verscheiden van onze vriend de Witt een zinvol, hulpvaardig en werkzaam leven werden afgesloten, moge voor zijn echtgenote, mevrouw de Witt-Schoonbeeg, tot sterke troost zijn bij dit voor haar zo grote verlies.

Bestuur en Reiscommissie
van "Oud Ede".

EDESE BRIEVENBESTELLER

Bent U ook nog altijd een tikkeltje nieuwsgierig of de brievenbesteller gewoonlijk kortweg "de post" genoemd, op zijn ronde ook iets voor U in petto heeft? Helaas is voor vele mensen het gezellige geluid van de dichtkleppende brievenbus, gepaard gaande met het neerploffen van het bestelde, verdwenen. Die moeten nu naar de weg sloffen om daar in het, door de P.T.T. onder het motto: "tijd is geld", geplaatste bakje te kijken, waardoor de besteller niet eens meer op de stoep komt. Maar al veel langer is het werkelijke contact tussen postbode en burger verloren gegaan, waarmede natuurlijk niets ten nadele van de huidige P.T.T.-mensen gezegd is: integendeel, ook zij zijn nog altijd even opgewekt en behulpzaam.

Maar een halve eeuw en nog langer geleden was de postbode, vooral op het platteland, waar hij, mede door het ontbreken van brievenbussen, zijn bestelling altijd binnenshuis afleverde, een belangrijk persoon. Hij was eigenlijk een wandelend postkantoor betaalde postwissels uit, verkocht postzegels, nam belastinggeld of andere betalingen mee, hielp bij het invullen van officiële papieren, kortom hij was een steunpilaar voor eenvoudige mensen die soms amper lezen of schrijven konden.

Hoe lang is er eigenlijk een Postkantoor in Ede; daarvoor gaan we eerst terug tot 1850, toen door het destijds bestaande parlement de bekende "Postwet" werd aangenomen, waarbij uitsluitend de staat het monopolie voor postbezor-

ging in handen nam, waardoor tevens brievenbestellers tot rijksambtenaren werden bevorderd. Voordien werden natuurlijk ook al lang brieven en pakjes verzonden, maar daarvoor werden, al naar omstandigheden, koeriers, beurtschippers, postkoetsen of vrachtwagens, al of niet met een door hogerhand verstrekte vergunning, ingeschakeld. Ook waren mensen aangesteld die simpelweg per voet de verschillende post van de ene naar de andere plaats brachten. Zo had het gemeentebestuur van Ede, dat vanzelfsprekend belang had bij het tijdig ontvangen van belangrijke stukken, reeds in 1818 zo'n z.g. "voetbode" in dienst, die tweemaal per week naar Arnhem wandelde om daar brieven te brengen en de correspondentie, bestemd voor de gemeente, mee terug te nemen. Bovendien tippelde een ander voor datzelfde doel viermaal in de week naar Wageningen. Zij ontvingen daarvoor van het Rijk f 50,-- per jaar waar de gemeente nog eens f 30,-- bij deed. Deze voetbode mocht tevens, tegen een tarief van vijf cent, brieven of kleine pakjes van particulieren meenemen. In 1834 kwam aan de werkzaamheden van de bodes een einde; in dat jaar werd een distributiekantoor der Posterijen in Ede gevestigd.

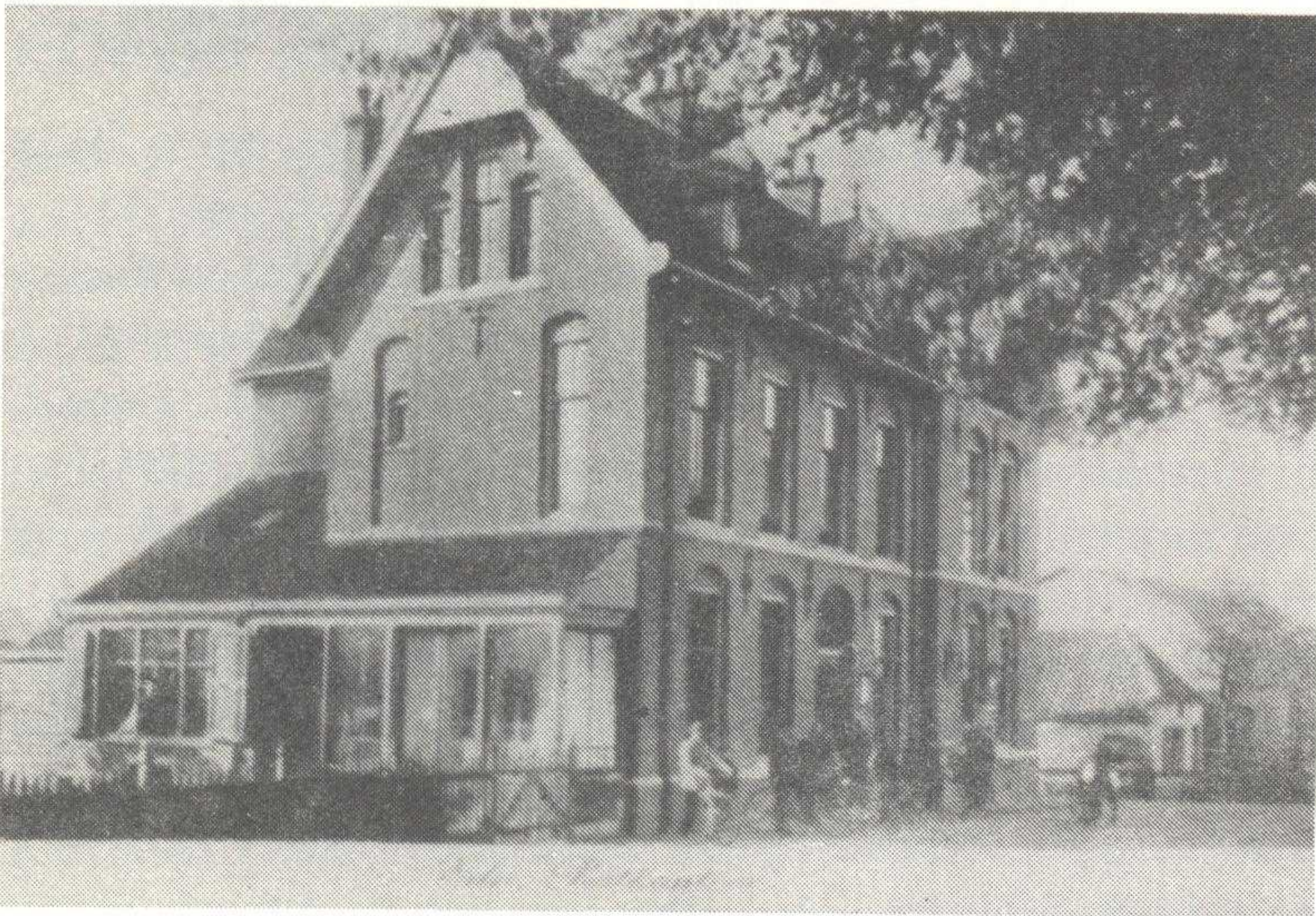
Door genoemde postwet van 1850 werd het aantal post- en hulpkantoren door het gehele land sterk uitgebreid, waarvan ook Ede profiteerde. Als eerste postmeester, ook wel brievenaarder genoemd, werd aangesteld Theodorus Prins, van beroep wijnkoper, een enigszins vreemd aandoende combinatie. Deze Prins, die tevens van 1837 tot 1866 administrateur van de Ned. Herv. kerk was, woonde schuin tegenover logement "De Posthoorn", thans Not. Fischerstraat 14. Van zijn behoorlijk grote woning richtte hij een klein kamertje als werkruimte in en het eerste officiële postkantoor van Ede was een feit. Na het overlijden van Th. Prins werd als beheerder aangesteld de heer A. v.d. Craats; deze woonde in de Molenstraat; dus verhuisde het postkantoor daarheen.

Intussen was in 1852 de postzegel als betaling der portokosten ingevoerd, maar nog niet verplicht gesteld. Men was nl. altijd van het standpunt uitgegaan dat de geadresseerde het meeste belang had bij een brief of pakje en daarom ook de verschuldigde vrachtkosten moest betalen. De mensen noemden deze nieuwe bepaling "vooruit betalen" en de weerstand tegen postzegels plakken, heeft lang stand gehouden. Pas in 1870 werd het gebruik verplicht gesteld; voor niet of onvoldoende gefrankeerde brieven moest voortaan extra betaald worden, de z.g. "strafport" was geboren.

In 1890 begon het ernst te worden in Ede; de villa "Rozenhage" aan de Toren-

straat, bewoond door de fam. De Vries-Robbé, kwam leeg, werd door het Rijk gehuurd en als eerste postkantoor in Ede als zodanig ingericht. De heer v.d. Craats werd per ambtelijke brief van 30 mei 1890 als brievenaarder eervol ontslag verleend. Er werd meer personeel aangenomen met aan het hoofd de heer A. Goudriaan, de eerste postdirecteur in Ede dus. Veel later is dit gebouw, inmiddels ten behoeve van het marktplan, gesloopt, door de gemeente aangekocht en hebben de diensten van Sociale zaken en G.G.D. en er onderdak gevonden.

De grote vlucht kwam in 1906, toen een geheel nieuw gebouw aan de Arnh. straatweg werd betrokken, dat, zij het na een aantal verbouwingen, nog steeds als zodanig dienst doet.



Het postkantoor met serre van de directeurswoning.

Aanvankelijk woonde de directeur ook in het postkantoor; op oude foto's is nog duidelijk de serre van het woonhuis te zien. De heer Ramond, directeur van 1931 tot 1936, was de eerste die daar geen gebruik van wilde maken; hij betrok het pand Arnh. straatweg 53, waarna de verschillende woonvertrekken aan het kantoor werden toegevoegd, tot 1928 stond boven op dit

nieuwe gebouw een soort torentje van waaruit de telefoondraden het dorp inliepen. Telefoon en telegraaf waren in opkomst, maar de benodigde verbindingen tot dat jaar bovengronds. Opnieuw geleidelijke uitbreiding van personeel; bijgaande foto uit 1922, ter gelegenheid van het afscheid van directeur J. Imminek toont de voltallige bezetting van het postkantoor. Rondom deze directeur zijn alle beambten, de dames, die voor de telefoonverbindingen moesten zorgen, met de bestellers verenigd. Al een hele groep postbodes voor het toenmalige Ede, maar men moet bedenken dat de wijken uitgestrekt, het aantal bestellingen veel talrijker en bijkomende werkzaamheden veel meer tijd in beslag namen dan nu het geval is. Zelfs op zondag kreeg men, desgewenst, de post thuis bezorgd, terwijl bovendien het kantoor op die dag enkele uren geopend was.

Met een tikje weemoed kijken we bij deze foto naar de, vroeger zo vertrouwde, gezichten; enkele van de jongeren, nu inmiddels rond de tachtig, zijn nog in leven en genieten van een welverdiend pensioen.

Geheel links staat de destijds zeer bekende Evert v.d. Craats, een harde werker, maar erg op de penning. Een mens wil nou eenmaal wat in zijn mond hebben; de één rookt, een ander pruijt, terwijl in deze tijd ook kauwgom in aanmerking komt, maar v.d. Craats liep de hele dag met een kiezelsteentje achter de kiezen; wel de goedkoopste oplossing.

Om nog wat extra's te vangen heeft hij na zijn pensionering nog jaren als hulpbesteller dienst gedaan en geen karwei was hem te zwaar. Tweemaal per dag moest de te verzenden post in een soort handwagen naar het station gebracht en de aangekomen weer meegenomen worden. Op een wintermorgen was het eens zo spiegelglad dat de twee aangewezen bestellers niet op de been konden blijven. Zij deden nog wel een poging, maar lagen al bij café Romeyn, op de hoek van het Maandereind, tegen de vlakte, waarna zij ijlings naar het kantoor terugkrabbelden "Dan zal ik het wel doen", meende v.d. Craats, bij wie dienst voor alles ging. Hij werd natuurlijk uitgelachen, maar trok onverstoorbaar zijn schoenen uit en liep, zonder te glijden, op zijn sokken achter de kar naar het station. Dat hij twee uur later op bijkans blote en half bevroren voeten terugkwam, ontlokte hem alleen maar de schampere opmerking: "Die jongelui van tegenwoordig weten niet meer wat aanpakken is".

Naast v.d. Craats staat R. Reneman; die woonde aan de Maanderweg waar zijn vrouw een klein snoepwinkeltje beheerde. Trouwens de meeste bestellers deden er wat bij; door de onregelmatige diensten beschikten zij nogal over



Het voltallig personeel der Posterijen te Ede in 1922:

staande v.l.n.r. E. v.d. Craats; J. Harmsen-v. Vliet; R. Reneman; A.J. Hogewey; A. Barten; A. Gazenbeek; W. v.d. Pol; B. Veenendaal; W. Sterk; G. Veenendaal; C. Overeem; J. v. Eck; K. Beukhof; W. Veenis; G. Mellink; J. Kramers; C. Roelofsen; H. v. Laar; B. ter Weeme; zittende v.l.n.r. E.J. Gerritsen; mej. H.A. Burgerswijk; F. Klijnsma; J. Imminek; A.R. Noteboom; mej. W. Kimmijser; G.J. v. Otterlo; mej. Braaksma.

vrije tijd, die heus wel benut werd. Willem v.d. Pol bv. had een tabaksvergunning en leverde bij feestelijke gelegenheden de sigaren. Zuinigheid en vlijt gingen bij hen hand in hand, hetgeen bewezen werd door het feit dat deze eenvoudige mensen vrijwel allen een eigen huis met een behoorlijke lap grond bezaten.

Het was in die tijd niet zo eenvoudig om brievenbesteller te worden, al waren de eisen, waaraan een gegadigde moest voldoen, niet zo zwaar: een behoorlijke lagere school-ontwikkeling en een lichamelijke keuring. Vooral dat laatste had niet zo veel te betekenen: toen bv. G. Mellink in 1898 postbode kon worden, werd hij gekeurd door dokter Mensonides. Uitmaken was onnodig; de dokter liet hem een paar maal de spreekkamer rondlopen en constateerde: "Dat is in orde, bal nou eens een vuist". Ook dat lukte, waarna de arts zijn oordeel uitsprak: "Je kunt lopen en je handen gebruiken, goedgekeurd".

Nee, het beroerdste was dat een eventuele kandidaat vrijwel steeds op de onderste sport moest beginnen nl. als hulpbesteller. De verschillende directeurs stelden, uit zuinigheidsoverwegingen geen nieuwe kracht aan als met een tijdelijke kon worden volstaan. Daarom zocht de man, als hulp nodig bleek, naar een jongeman die geen vast werk had en liefst dicht bij het postkantoor woonde, zodat hij in geval van nood snel ter plaatse kon zijn. Naar gelang er werk was, deed hij een of meer dagen per week dienst en werd daar ook naar betaald. Bleek hij na verloop van tijd betrouwbaar en voor zijn taak berekend te zijn, dan draaide hij meer mee, maar het kon soms jaren duren voor hij eindelijk in vaste dienst werd aangenomen.

In die tijd werd nog, naar Frans model, een soort kepi gedragen, versierd met de posthoorn. Bij de telegrambesteller, op onze foto links, J. Harmsen-v. Vliet, liep door die posthoorn bovendien een soort bliksemflits ten bewijze hoe snel een telegram de plaats van bestemming bereikte. In 1929 werd de platte pet met stijve rand ingevoerd met hetzelfde embleem dat echter in 1936 vervangen werd door de letters P.T.T. Tot de verdere uitrusting van de besteller behoorde ook een wijde pelerine of cape. Deze cape, die slechts bovenaan met een haakje sloot, diende bij regenachtig weer niet alleen tot bescherming van de man, maar nog meer voor de tas met postbescheiden. In heel vroeger jaren was de besteller tevens kenbaar aan zijn uniformplaat. Deze ovaal geel-koperen plaat met het opschrift "Posterijen", moest door een ieder worden gedragen die enige dienst buiten de kantoor muren verrichtte. In 1914 verviel dit voorschrift voor de mensen in vaste dienst; voortaan was

het dragen alleen nog verplicht door de hulpbestellers, die nog geen uniform aan hadden. De bestellers kregen nu hun nummer op de kraag van de jas; voor het afstempelen van brieven etc. had ieder voortaan zijn eigen stempel, waarin tevens zijn nummer verwerkt was. Als er iets niet klopte kon men dus aan de afstempeling zien wie de fout had gemaakt.

Om zich in het donker van het juiste adres te kunnen overtuigen, behoorde tot de uitrusting van de postbode een petroleumlampje, dat op de borst bevestigd werd. Helaas hadden die dingen vaak de gewoonte om te lekken, waardoor zijn uniform en wat daar onder zat, er niet mooier op werd. Later zijn zij vervangen door carbidlampen, waar je weer op een speciale manier mee moest omgaan tot de elektrische zaklantaarn haar intrede deed en ook dit leed geleden was.

Zoals reeds gezegd, de bestellers waren gezien bij de burgerij; zij waren een vraagbaak voor vele mensen en zaten niet gauw om een antwoord verlegen. Nu hield de aard van het beroep hen van heel wat zaken op de hoogte, te meer daar in die tijd nog veel briefkaarten, eenvoudiger en goedkoper, verzonden werden. Zo'n kaart was gauw even doorgekeken en je wist nooit hoe deze kennis nog eens van pas kwam. Wel maakten het maar weinigen zo bont als Jan v. Eck; die kon rustig, al lezende, naar de achterdeur lopen om bij het overhandigen van de kaart tegen de huisvrouw te zeggen: "Maak morgen maar geen extra drukte met het eten, want je zuster komt niet; zij is zwaar verkouden". Maar het mooiste was dat velen zoiets de man heel niet kwalijk namen: integendeel, bij bejaarde mensen, die met de kunst van lezen op niet al te beste voet stonden, werd vaak de post verzocht de gebrachte brief meteen even voor te lezen.

Koffie drinken bij de mensen was dagelijks werk, al wisten de bestellers drommels goed wie een lekker bakje zette en wie niet. Bij deze laatsten hadden zij dan juist een kopje gedronken en je kon elke bestelling niet vergezeld laten gaan met koffie.

"Op de boer", zoals de verre buitenwijken genoemd werden, was de post helemaal kind aan huis en sommigen maakten daar een gepast gebruik van. Zo belandde Kees Overeem eens tegen het middaguur in de keuken bij een boer op de "Hindekamp", waar juist een grote pot boerenkool met worst op tafel stond. Hij was de gehele morgen al op stap, want de Ginkel met Hindekamp was, hoewel er weinig huizen stonden, een lange route. Begerig keek hij naar de dampende boerenkool, die geleidelijk een geweldige eetlust bij hem aanwakkerde. Kees treuzelde een beetje, maakte een praatje over het

weer, koud voor de tijd van het jaar, tot de boer, die aan de maaltijd wilde beginnen hem toevoegde: "Mot je es niet veerder, je bint nog een eind van huus af". Overeem vertaalde dat als een uitnodiging, keek de man dankbaar aan en antwoordde: "Ja, dat sla ik niet af, 'k heb best trek in een warme pot", waarna hij zijn stoel aan tafel schoof en rustig aanschikte. De bewoners keken perplex, maar de boerin pakte uiteindelijk toch een bord en zo kreeg de hongerige post ook zijn portie.

Een ander had op zijn bestelling een zoontje van tien jaar, die een vrije dag had op school, meegenomen. Bij een varkenshandelaar in de Maanderbuurt moest hij een kwitantie innen. De vrouw schonk beiden een kopje koffie en zei: "Dan mot ik effe boven geld halen". Terwijl zij de keuken uit was, zag onze post, al lurkende aan de koffie, een rij prachtige rookworsten aan de zoldering bengelen. Meteen viel hij uit tegen zijn zoontje: "Nee, Karel, dat gaat niet, jij houdt je mond, dat kun je hier niet doen, 'k zou me doodschamen voor jou". Zo ging het maar door tegen de verbaasde



De post naar de buitendorpen werd per fiets gehaald en gebracht. Hier Gerrit Pater met zijn vrachtje aan het Maandereind op weg naar Harskamp.

jongen, die, van geen kwaad bewust, tevergeefs probeerde te protesteren, tot de vrouw, met geld in haar hand, terugkeerde. "Wat ging je toch tegen

die jongen te keer, post, ik kon het boven horen?" "Och, die snotneus, was het antwoord, "die zeurt maar om zo'n rookworst, maar ik zeg, dat geef geen pas, zoiets vraag je niet". "O, is dat alles, hij mag er best een meenemen, wij zijn niet zo krenterig", meende de vrouw en, terwijl zij behendig met een stok een mooie worst naar beneden haalde: "hier jong en in het vervolg moet je vader niet meer zo op je brommen". Je moet er maar op komen.

Een postbode wist nu eenmaal van optreden; Ruth v.d. Hoeve, helaas al vrij jong overleden, kwam eens met een aangetekend stuk bij een oude vrijgezel die behoorlijk doof was.

De man moest het stuk voor ontvangst tekenen, maar de deur bleek op slot te zijn.

Enkele roffels op het houtwerk bleven zonder resultaat. Ruth liep naar het raam, keek naar binnen en zag de oude baas aan tafel zitten, geheel verdiept met het lezen in de Bijbel. Dan maar op de ruiten getikt; de man keek niet op of om; blijkbaar drong geen geluid tot hem door. Juist toen Ruth op het punt stond het bewuste schrijven maar weer mee te nemen, kreeg hij een helder idee. Aan weerszijden van het raamkozijn hing een groen geschilderd luik. Hij maakte de wervels los en sloeg de beide luiken met een klap dicht. Even later stond een verschrikte man buiten en stamelde: "O, bin jij het post, 'k docht da'k ineens bliend geworden was, 't wier hardstikke donker in de kamer". Maar Ruth kon zich nu van zijn taak kwijten en na tekening de brief overhandigen.

Legio zijn de verhalen van oude brievenbestellers, die nog in leven zijn; wij zouden nog geruime tijd kunnen doorgaan, maar de ruimte in de Zandloper is beperkt.

Tot besluit nog de laatste regel van de toespraak van A. Gazenbeek, die hij als oudste besteller, gehouden heeft bij het afscheid van directeur Imminek. De bestellers hadden voor de scheidende functionaris een wandelstok met zilveren knop gekocht, die door Gazenbeek werd overhandigd. Deze besloot de plechtigheid met de dubbelzinnige opmerking: "Het is een bar mooie stok, meneer, ik hoop van ganser harte dat j'em niet zult verslieten".

Het postkantoor staat er nog altijd, althans voor het publiek; de ruimte voor de talrijke bestellers werd veel te klein; zij verhuisden 25 nov. 1974 naar het gebouw Evertsenstraat 4. Maar ongetwijfeld zullen zij later op hun beurt sterke verhalen vertellen over hun diensttijd, want "de post" heeft nu eenmaal een interessant en afwisselend beroep.

H.J. Nijenhuis.

DE RIJKSDIENST VOOR MONUMENTENZORG

VERSLAG VAN DE ONDERZOEKINGEN (1965-'67) AAN DE HERVORMDE KERK TE EDE

De fundering van een tufstenen toren.

Het tufstenen schip strekte zich westwaarts niet zover uit als het huidige. De oude westmuur werd in de kerk uitgegraven. Hij maakte één geheel uit met een tufstenen toren, waarvan de fundamenteën gedeeltelijk in de huidige toren gevonden werden en gedeeltelijk in het schip. De indruk bestond dat deze secundair was t.o.v. de noordmuur van het schip. Van de weinige lagen metselwerk, die van de aansluiting tussen beide bestudeerd konden worden, was alleen de bovenste in verband gemetseld. Ook de afwijking in de asrichting tussen schip en toren doet ongelijktijdigheid in de bouw veronderstellen, evenals een over het algemeen wat kleiner tufsteenformaat aan de toren. De muren bestaan weer uit een tufstenen buitenbekleding met een vulling van keien en mortel.

De toren was voorzien van een blijkbaar oorspronkelijke westingang, een doorgang naar het schip en twee steunberen tegen de westzijde bij de hoeken. Of aan de noord- en zuidzijde ook steunberen zijn geweest kon niet worden nagegaan, doordat de huidige toren hier overheen is gebouwd.

De toren.

In de boogopening naar de kerk blijkt eens een afsluitende muur te hebben gestaan aan de binnenzijde van de toren.

Hiervan werd althans een bakstenen fundering (ca. 50 cm breed) teruggevonden, die boven de fundering van de Romaanse toren lag en eveneens boven een plavuizenvloer (17 x 17 cm), die behoorde bij de huidige toren. Hierin waren ook stukken van een tufstenen kantmontant en dito gewelfrib (breed 105 cm) verwerkt. De fundering was dus secundair ten opzichte van de toren zelf.

De tufstenen kolonet in de zuid-oosthoek van de toren bleek onder de vloer zijn eigenlijke basement te hebben, dat kan behoren bij de teruggevonden oudere plavuizenvloer. Het aanwezige basement bleek een ommetseling in baksteen te zijn.

Van de zuidwestelijke kolonet, die het tot een hoogte van ca. $3\frac{1}{2}$ m was weggehakt, werd de veelhoekige (5/8) fundering teruggevonden. Ter weerszijden van de westingang werden de gaten teruggevonden van een sluitboom en van een sleuf om deze boom in de gaten te kunnen draaien. De toegang heeft bij de restauratie weer de volle breedte van de nis gekregen, evenals het venster erboven. De versmalling, die dit venster had ondergaan is misschien in twee etappes tot stand gekomen. Tegelijkertijd verrees waarschijnlijk de afsluitende muur in de boog tussen toren en schip; dit zal na de brand van 1635 gebeurd zijn.

De eiken balklaag in de toren aan de voet van de galmgaten heeft drie onderslagbalken, waarvan de middelste van eiken is en de beide andere van grenen. Uit balkgaten in de vier torenwanden (twee in elke wand) ongeveer $2\frac{1}{2}$ m lager blijkt de aanwezigheid vroeger van een vloerconstructie van eveneens over elkaar gelegde balken.

Boven de galmgaten in de vier torenmuren eindigt de bekleding met tufsteen. Er volgt dan een bakstenen bekroning, bestaande uit een spitsbogenfries waarboven twee reeksen nissen. De bovenste hiervan is de balustrade rondom de torenspits en gemetseld van een klein formaat baksteen. De onderste nissenreeks en het spitsbogenfries moeten dateren uit de bouwtijd van de toren, omdat de torenromp inwendig over de volle hoogte van hetzelfde formaat baksteen en in dezelfde dikte is opgetrokken. De balustrade kan nog uit de 17de eeuw dateren; op de tekening van Pronk is hij reeds aanwezig. Een dergelijke rijke decoratie aan de bovenzijde van een torenromp komt zelden voor. In de wijde omgeving valt alleen de toren van Barneveld te noemen, waarvan het bovengedeelte in de 15de eeuw gedateerd wordt.

De bovenste verdieping van de torenromp wordt overdekt door een kruis van balken, die tegen het midden van elk der torenwanden ondersteund worden door muurstijlen en korbeels.

Nabij de kruising (een halfhoutse overkeping) zijn vier raveelbalken aangebracht, waarin staartbalken rusten, die in de hoeken van de toren eveneens op muurstijlen en korbeels rusten. Uit pengaten in de raveelbalken blijkt echter, dat er oorspronkelijk per kwadrant twee staartbalken zijn geweest. Op de korbeels komen gehakte telmerken voor. De oost-west lopende balk wordt door een later eronder gebrachte balk ondersteund, die eveneens van korbeels is voorzien.

Los op dit balkenstelsel rust een soortgelijk, maar $22\frac{1}{2}^{\circ}$ gedraaid balkenstelsel, waarop de eveneens geheel eiken torenkap geplaatst is. Deze bestaat

uit een middenstijl, waartegen aan acht zijden halve spantjukken rusten, om en om rechtstreeks en via een raveelbalk. Er zijn steeds vier van dergelijke jukken op elkaar geplaatst. Op elke "etage" zijn de spantbenen door andreaskruizen op elkaar afgeschoord. Op de jukken zijn flieringen gelegd, waarop de (eiken) sporen rusten. De hoekkepers zijn breder dan de andere en met pen en gat verbonden aan de horizontale balken van elk juk. Halverwege de spantbenen van de onderste jukken zijn extra flieringen aangebracht, waar de driehoekige dakvlakken op de vier hoeken van de toren op aanlopen. Op de jukken komen gehakte telmerken voor, zowel met een rechte als met een gebogen beitel gehakt.

De indruk bestaat, dat de spits nog 17de eeuws is; hoe lang hij na de brand van 1635 is aangebracht, valt niet te zeggen. De geheel eiken constructie (behalve enkele sporen in de top), de verbinding tussen hoekkepers en jukbalken en de telmerken wijzen daarop. Vreemd blijft het los opeen stapelen van beide balklagen. Mogelijk heeft de onderste aanvankelijk een nooddak gedragen. Het met loden letters en cijfers aangebrachte opschrift "ANNO 1765" op het korbeel tegen de noordelijke torenwand kan geen aanwijzing zijn van de ouderdom.

Het dakbeschot van de toren is van grenen. Het oudste erop geschilderde jaartal, dat we gewaar werden, is 1863. Sporen van de blikseminslag van 1886 werden niet aangetroffen.

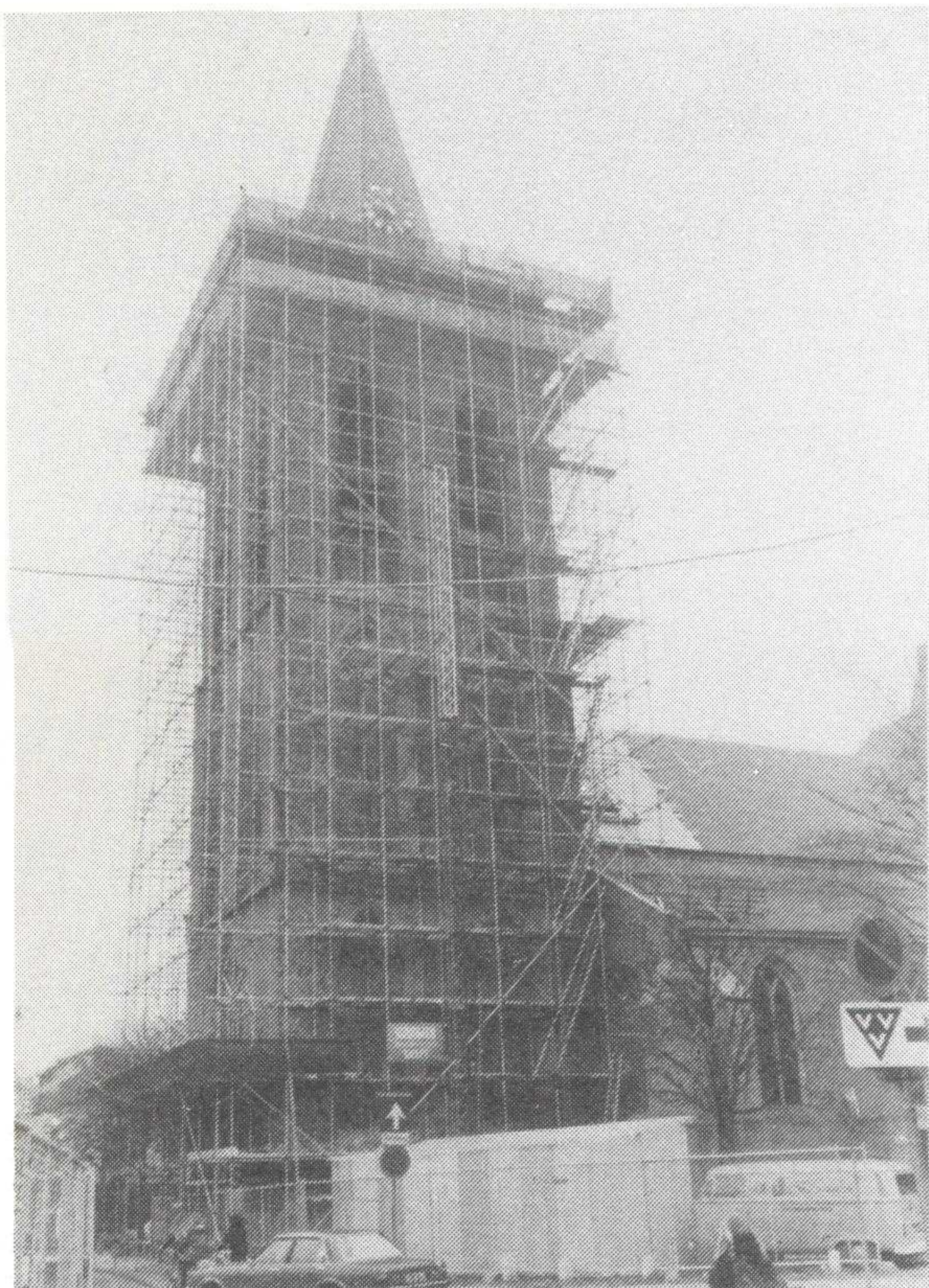
SAMENVATTING VAN DE BOUWGESCHIEDENIS

1. In de oudste vorm was de kerk een tufstenen zaalgebouw, waarvan de noordmuur voor een belangrijk deel bewaard bleef.
Datering: ca. 1100 of 12e eeuw.
2. Uit de tweede periode dateert waarschijnlijk de aanleg van een rondgesloten koor. Betwijfeld moet worden of dit ooit tot uitvoering gekomen is.
3. Een tweede, wijder rondgesloten tufstenen koor kwam wel tot uitvoering.
4. De westmuur van het schip en de daarmee in verband gemetselde toren (beide van tufsteen) waren vermoedelijk jonger dan het schip zelf. De funderingen hiervan werden teruggevonden. Of de toren inderdaad later tot stand kwam dan het koor, valt niet met zekerheid uit te maken.
5. Voor het eerst werd baksteen gebruikt bij de verhoging van het schip. De vensters werden ook verhoogd en kregen ronde bakstenen bogen.

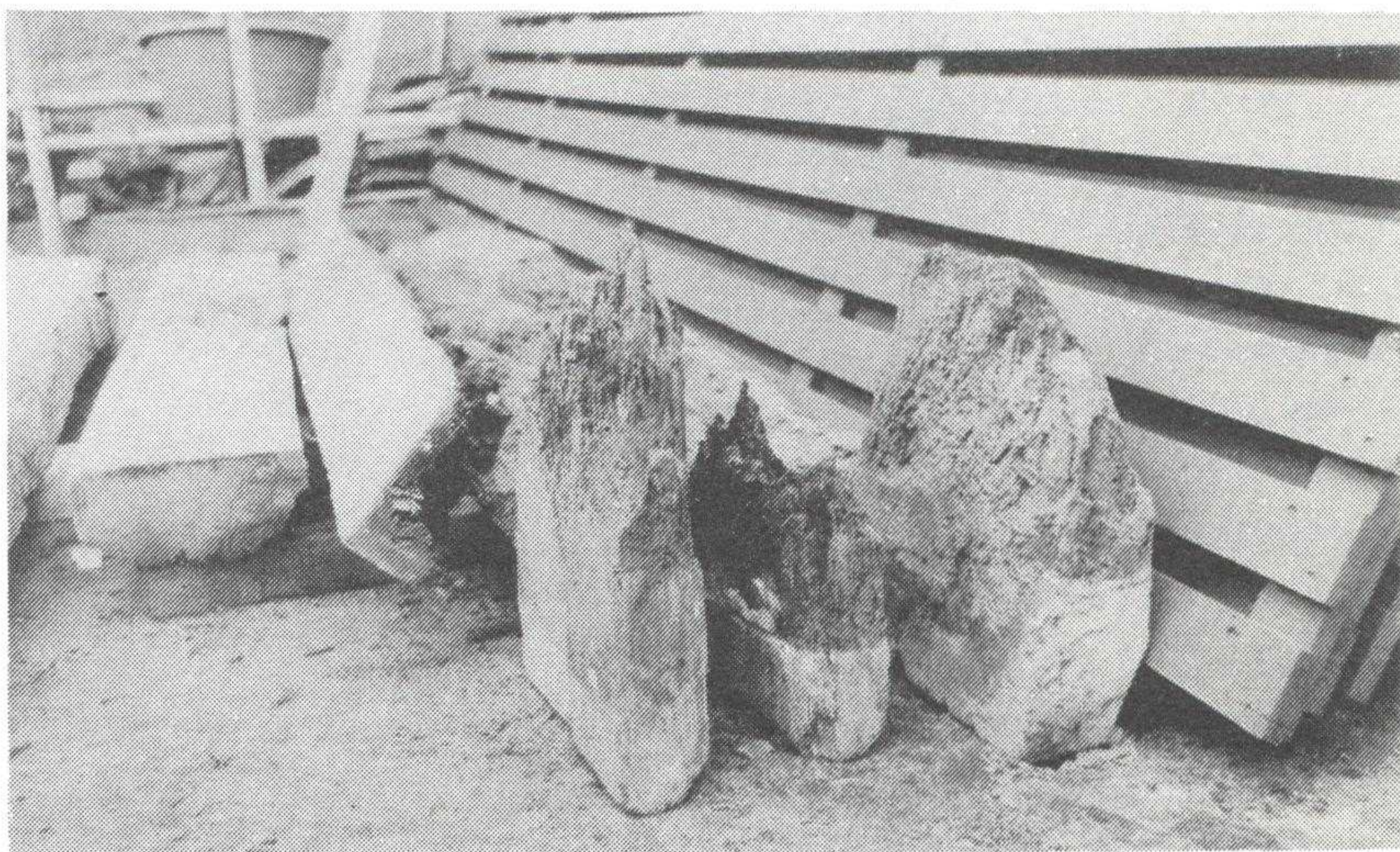
Aan de binnenzijde werden muurstijlen aangebracht, die de muren in vier vrijwel gelijke traveeën verdeelden; de vier vensters waren minder regelmatig geplaatst. Misschien werd tegelijkertijd de ingang in de noordmuur ingebroken, die een bakstenen omlijsting heeft en een ellipsvormige boog. Deze ingang is in elk geval niet ouder dan de muurstijlen, aangezien de middelste boven de ingang begint, terwijl de andere lager ontspringen. Datering: XIII.

In deze gedaante is de kerk misschien verbrand, waar brandsporen op een oude torenvloer op kunnen wijzen.

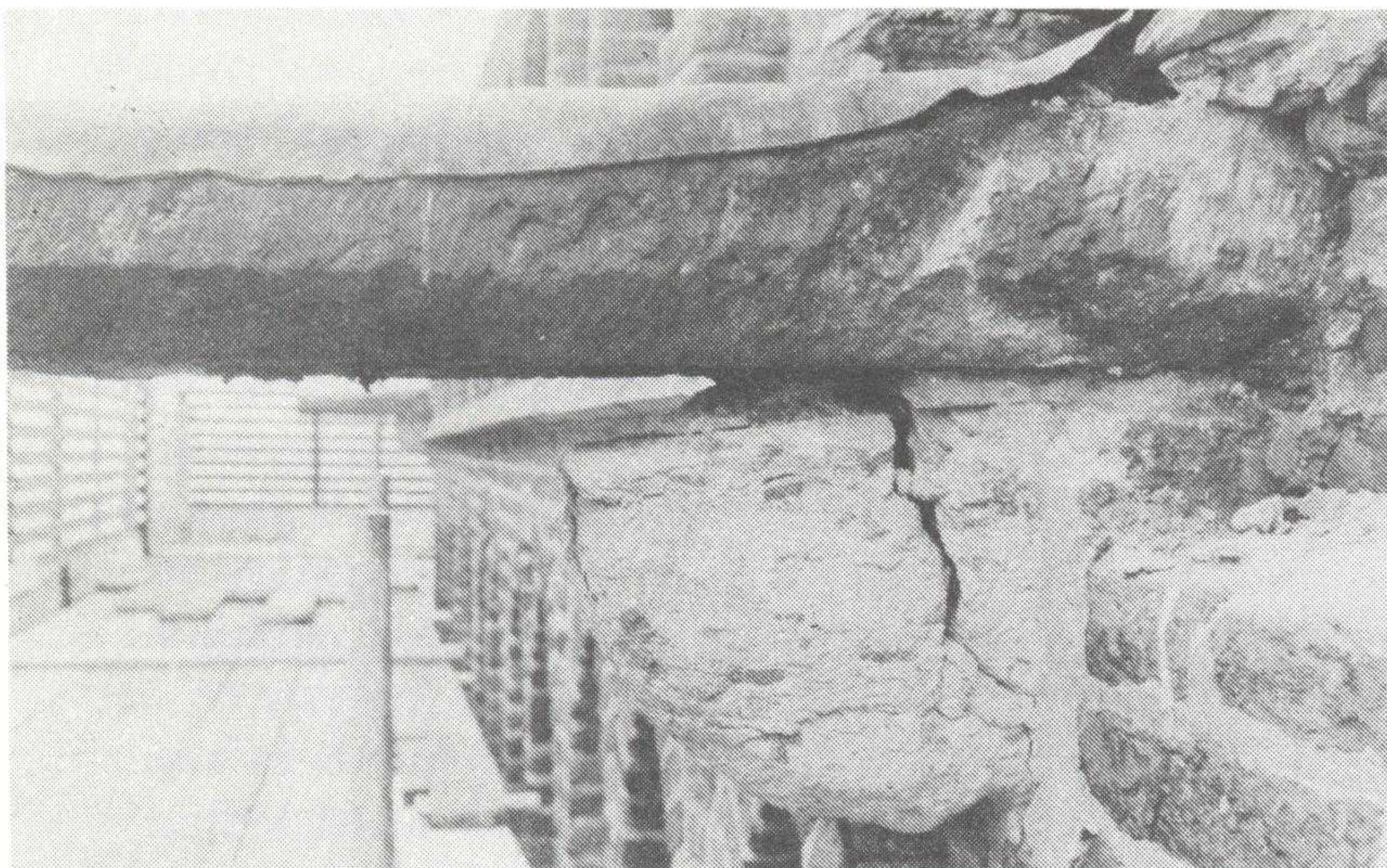
6. In de volgende fase kreeg de kap de vorm, die nog op de oostmuur van de huidige toren en in de muur boven de triomfboog (thans westzijde van de viering) af te lezen is. Het schip moest daarbij waarschijnlijk nog enigszins verhoogd worden, terwijl de muurstijlen vervielen. Op de triomfboogmuur werd een bakstenen klokkestoeltje gezet. Datering: XIV.
7. Vervolgens werd het tufstenen koor vervangen door een groter van baksteen, even breed als het schip, drie traveeën diep met driezijdige sluiting, waarschijnlijk niet overwelfd. De funderingen hiervan werden bloot gelegd, terwijl de daklijn aan de oostzijde van de triomfboogmuur zichtbaar bleef. Deze lag iets hoger dan die van het schip. Datering: XIV.
8. Tot de volgende bouwcampagne rekenen wij de verlenging met ongeveer $2\frac{1}{2}$ m van het schip naar het westen en de bouw van de huidige toren. (Het is echter niet uitgesloten, dat de perioden 7 en 8 verwisseld moeten worden). Datering XIVd.
9. Jonger dan beide moet de bouw van de zuiderzijbeuk gesteld worden. Deze was wat lager dan thans en waarschijnlijk voorzien van een eigen zadeldak. De scheibogen tussen middenschip en zijbeuk waren lager dan de huidige. Datering: ca 1400.
10. In de volgende fase, misschien maar weinig later, werden schip en zijbeuk verhoogd tot de huidige hoogte. De scheibogen werden hoger gemaakt en op de noordmuur werd op deze hoogte een serie scheibogen aangebracht met het oog op een nog te bouwen noorderzijbeuk. Het schip werd hiermee hoger dan het koor. Het schone metselwerk van de muur boven de triomfboog boven het koordak is daar nog steeds zichtbaar. Aan de westzijde werd deze muur met een halve steen verzwaard. (Het is ook mogelijk, dat deze bouwfase een planwijziging is tijdens de



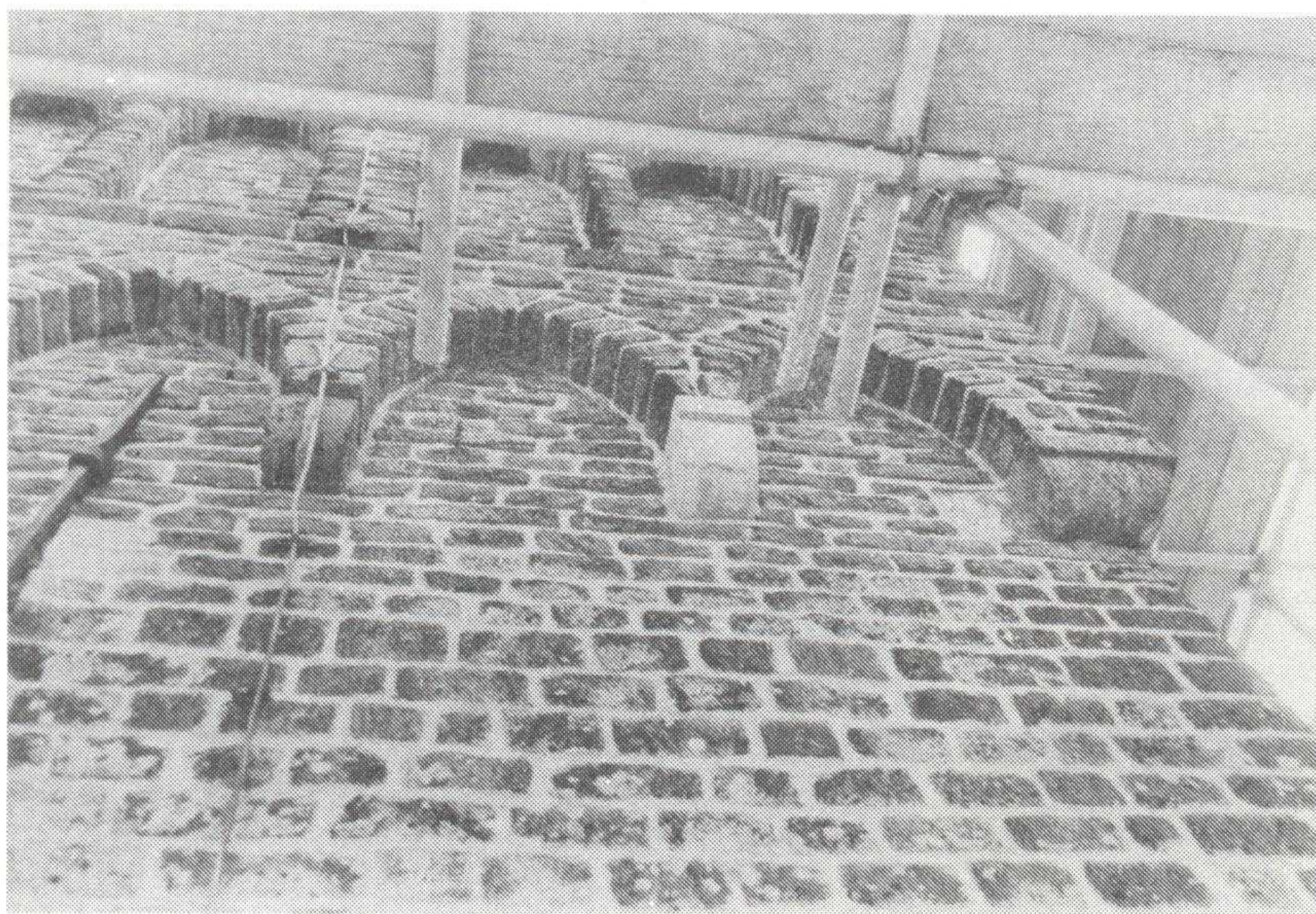
In februari 1976 is de steiger om de toren geplaatst.



Beeld van de draagconsole.
De ingemetselde gedeelten zijn volkomen vergaan.



Detailopnamen van de spuwer met console. Duidelijk waarneembaar de slechte toestand van het consoleblok, die na het fotograferen afviel. Zeer waarschijnlijk is het afgevalen spuwerstuk de oorzaak van het vallende gesteente geweest.



Een oude draagsteen van tragiet.

uitvoering van de vorige fase). Datering XVa. Na deze verbouwing (of desnoods nog eerder) moet waarschijnlijk de verwoesting van 1421 gesteld worden. Het lijkt althans niet waarschijnlijk, dat men na deze brand in staat was tot een dergelijke vergroting van de kerk.

Drie jaar daarna zou de herbouw begonnen zijn.

11. Vervolgens verrees het huidige koor, hoger en veel dieper dan het oude. Blijkens balkgaten, die op een nooddak kunnen wijzen, is de bouw vermoedelijk enige tijd gestagneerd geweest. Met de toevoeging van de dwarsarmen en de sacristie werd al wel rekening gehouden, maar zij kwamen nog niet direct tot uitvoering. Datering XVc.
12. Volgens het plan werden de dwarsarmen toegevoegd, waarbij de viering een nieuw gewelf kreeg. Datering XVd.
13. De sacristie in de hoek van koor en zuider dwarsarm verrees waarschijnlijk nog iets later (ca. 1500).
14. In 1635 verbrandde de kerk. De herbouw werd het volgend jaar ter hand genomen, waarbij alle kappen nieuw gemaakt werden en de topgevel op de triomfboogmuur nieuw werd opgetrokken.
In 1643 werd de overwelfing van het schip en de zijbeuk, die tevoren nooit stenen gewelven hadden gehad, aanbesteed. Daarvoor moest de noordingang iets westwaarts verplaatst worden (naar de tweede travee) in verband met het aanbrengen van kolonetten. Verder verrees in de noord-westhoek van het schip een traptorentje, waarmee de kapruimte en ook de verdieping van de toren toegankelijk werden gemaakt.
15. Van een aantal onderdelen staat niet vast of zij bij de herbouw horen of later tot stand gekomen zijn: de dichtung van de boog tussen toren en schip, de versmalling van het venster in het torenportaal en de balustrade om de torenspits.
16. Het doortrekken van het zuidelijke dakvlak van het schip en de daarmee samenhangende verlaging van de zijbeuksmuur moet in de 19e eeuw gesteld worden, evenals de opstelling van een orgel in het begin van het koor (1845), het aanbrengen van een galerij in het westelijke gedeelte van het schip, de vensters in de noordmuur (1852) en de bouw van een neo-gotisch portaalte tegen de westmuur van het transept.
17. In deze eeuw werd de toegang in de noordmuur verplaatst van de tweede naar de eerste travee, het venster in de tweede travee naar beneden verlengd en een nieuw venster in de eerste travee gemaakt (1912); de ingang in de tweede travee van de zijbeuk werd gewijzigd (1912) en



Verankering van de gemetselde balustrade.



Op deze foto de aanzetten van montants en kantmontants met uitgehakte blokken, die ongeveer 17 cm hoog zijn.

een nieuwe toegevoegd in de vierde travee (1918).

Voorts werd het orgel verplaatst naar de galerij, twee schotten verwijderd, de preekstoel verplaatst naar de noord-oosthoek van de viering en het koor voor zitplaatsen in gebruik genomen (1918/19).

In 1933/34 verrees een nieuwe consistoriekamer in de hoek tussen koor en noorder dwarsarm.

18. De kerk werd geheel gerestaureerd in de jaren 1963-1967, waarbij de noordelijke zijbeuk werd toegevoegd, waarin de consistoriekamer werd ondergebracht, zodat de oude afgebroken kon worden. De zuider zijbeuk her kreeg zijn oude hoogte en dak.

In de oostmuur van de sacristie werd een deurtje gemaakt.

ir. G. Berends

voltooid januari 1969.

Literatuur

A. van Slichtenhorst, Gelderse geschiedenissen (1654), blz. 190.

D. Verbeek Jr. en H. van Gortel, De geschiedenis der Neder-Veluwe I, Ede en Omstreken (Barneveld, 1888), blz. 95.

T. Pluim en H. van Gortel, De geschiedenis der Neder-Veluwe III, Ede en Omstreken (Wageningen 1890), blz. 1-80.

J. Anspach, Graftschriften en wapens in de kerk te Ede, in: Gelre, 1901, blz. 123-127.

Voorlopige Lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst, deel IV (Utrecht, 1917), blz. 68.

P.C. Bloys van Treslong Prins, Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in de kerken van Gelderland, in: De Wapenheraut 1917 en volgende jaren, blz. 59 (overdruk met talrijke aanvullingen in bibliotheek Monumentenzorg).

Jaarverslag der Provinciale Geldersche Archeologische Commissie over 1917, in: Gelre, 1919, blz. XXIII, XXXII.

Dr. J.S. van Veen, Losse blaadjes uit de kerkgeschiedenis der Veluwe (1592-1650), in: Gelre, 1922, blz. 94-96.

Geschiedenis van Ede, I (Ede 1933), blz. 15, 24-32, 45-62, 108-114, 176-183.

Geschiedenis van Ede, II (Ede 1939), blz. 155, 156.

W. Wijnaendts van Resandt, De vicarieën in Gelderland (Amsterdam, 1943), blz. 48, 49.

L.C. Schreuders. Uit de geschiedenis der oude kerk te Ede (stencil, 1955).

H. Halbertsma, Archeologisch Nieuws, in het Nieuws Bulletin van de K.N.O.B. 1965, blz. 42, 43.

M.H. Snijders, De kerk in het midden, Velp z.j. (1967).

L.C. Schreuders, (Rond de grijze toren); Uit de geschiedenis der buurt Ede-Veldhuizen (Ede, 1958), blz. 7, 16, 17, 70, 71, 88, 97, 98, 121, 123, 131-133.

DE ZANDLOPER

Uitgave van de Vereniging OUD-EDE

Voorzitter: Dr. H.J. v. Eck, Lunterseweg 34 Ede, tel. 10446

Secretaris: Prof. Dr. A.M. v.d. Woude, Buurtmeesterweg 5 Ede, tel. 13093

Penningmeester: J. Smit, Arendshorst 29 Ede, tel. 12602

2e Voorzitter: G.W. Bos, Stationsweg 42 Ede, tel. 10550

Adres museum Museumplein 7 Ede, tel. 17476

voor adreswijzigingen tevens redactie adres

De redactie is zeer erkentelijk voor bijdragen aan "de Zandloper".

De verantwoordelijkheid voor historische en technische gegevens blijft echter aan de inzenders voorbehouden.

Minimum contributie f 15,- per jaar, over te maken

op de Postrekening van: de penningmeester van Oud-Ede

No. 3534268



DE SPAARBANK VOOR EDE ANNO 1872

Een eeuw de vertrouwensinstelling

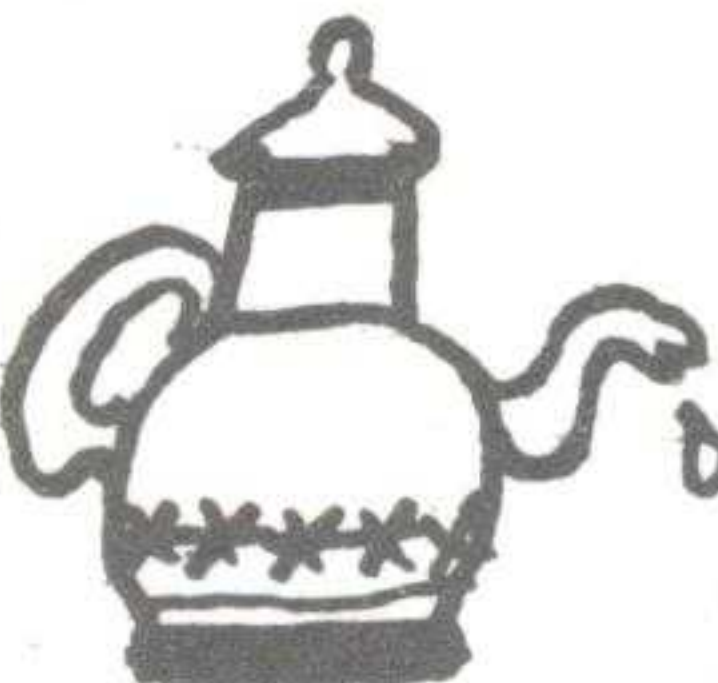
van vele duizenden spaarders.

De Spaarbank ook voor U !

'n Bondsspaarbank, moderne gezinsbank

voor alle bankzaken.



Koffie  Thee 
beroek  onder-
weg  verjaardag 
neem maar mee 
... koekjes van



Nobo

zijn,
nog maar gerust:
de lekkerste ovenverse koekjes



Hé uit de bakkerij!